GİRİŞ

TÜRKLER VE BALKANLAR

Prof. Dr. Halil İNALCIK

1. Kuzey'den Gelen Türkler

Balkanlar tarihi, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. *Balkan* kelimesi dahi, *sıra-dağ* veya *dağlık* anlamına Türkçe bir sözcüktür. Güvenilir tarih kaynaklarına göre, Balkan Yarımadası, VI. Yüzyıldan başlıyarak Türk kavimlerinin gelip yerleştiği bir yurt olmuştur. Doğudan, Asya içinden, Kuzey Karadeniz step bölgesi yolile birbiri ardından gelen atlı göçebe Türk kavimleri, ya burada Dac, Trak ve Slav aslından yerli halkla karışmış, ortadan kaybolmuş (XI. Yüzyılda Oğuz aslından Peçenekler ve Uzlar gibi), yahut askerî egemen sınıf olarak Kuzey-Doğu Balkanlar'da güçlü devletler kurmuşlardır. Bu sonuncular arasında, bir Türk boyu olan Kutrigur'ların VII. Yüzyılda kurmuş oldukları Bulgar Hanlığı özellikle anımsamalıdır. Bulgarların Dobruca'da bıraktıkları kitabelerde, hükümdar, Han ünvanı ile anılır ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi kullanılır. Bulgar Hanları IX.-XI. Yüzyıllarda (1018'e kadar) Balkanlar'da Bizans İmparatorluğu'nun yerini almıştır. XIII. ve XIV. Yüzyıllarda, yine Bulgaristan'da, Kıpçak/Kuman aslından slavlaşmış Terteri ve Şişman Hanedanları hâkim oldu.

Osmanlı Türkleri Balkanlara girmeden önce, XII.-XIV. yüzyıllarda Kıpçak/Kumanların bölgede üstün tarihî rolü yeterince vurgulanmamıştır. Özellikle, Dobruca'dan Akkerman'a kadar step bölgesinde yerleşmiş ve Hristiyan dinine geçmiş olan Kıpçak/Kumanlar çeşitli hanedanlar kurmuşlardır. Bunlardan bir grup, XIV. Yüzyıl ikinci yarısında Dobruca-Varna bölgesinde bir beylik kurmuştur (Merkezi Kalliakra); Dobrotiç ve bir Kuman adı taşıyan kardeşi Çolpan'ın Dobruca beyliği, 1388'de I. Murad'ı metbû tanımış, 1393'de I. Bayezid bu beyliği Osmanlı ülkesine katmıştır.

Özetle, Deli-Orman ve Varna'dan Tuna'ya kadar giden bölge daha Osmanlılardan önce gerçek bir Türk yerleşim alanı olmuştur.

2. Anadolu Türkleri Balkanlar'da

Güneyden, Anadolu'dan Türklerin Balkanlara gelip yerleşmesi, 1260'lara kadar iner. Kuzey Karadeniz bölgesinden gelen Türk orukları, zamanla Hristiyanlığı kabul edip yerli Slavlarla karıştıkları halde, Anadolu'dan gelen Müslüman Türkler,

kendi din ve kültürlerini saklamayı başarmışlardır. İlk yerleşme, 1261'de Mogollardan kaçıp Bizans'a sığınan Selçuk Sultanı İzzeddin Keykâvus'la gerçekleşmiştir.

Mogol idaresinden kaçan otuz-kırk Türkmen obası, kutsal kişi Sarı Saltuk Baba ile İzzeddin Keykâvus'un yanına gelmiş ve Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca'ya yerleştirilmiştir (1263). Başlangıçta, Müslüman Altın-Ordu emîri güçlü Nogay'ın himayesi altına giren bu Anadolu Türkmen grubu, burada Baba-Saltuk kasabası ile başka kasabalar kurmuşlardır. 1332'de buradan geçen Ibn Battuta, Baba kasabasını "Türklerin oturduğu bir şehir" olarak anar. Nogay ölünce (1300) yerine geçen putperest Mogol hanları zamanında Türkmenlerden bir bölüğü, Anadolu'ya geri dönmek için göç etmişler (1301); kalanlar ise yerli Kumanlar arasında Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bunlar, Keykâvus'un halkı anlamına *Gagvuz* adile günümüze kadar gelmişlerdir ve bugün kendi siyasî varlıklarını tanıtmaya çalışmaktadırlar. Dil araştırmaları Gagavuz'ların Anadolu lehçesini konuştuklarını ortaya koymuştur. Anadolu'dan Balkanlara gelip yerleşmiş ilk Müslüman velîsi olarak, Baba Saltuk'un kişiliği etrafında menkıbeler türemiş ve sonra bu rivayetler, Cem Sultan emrile, Rumeli Türklerinin büyük destanı, *Saltuknâme* adile Ebu'l-Hayr Rumî tarafından toplanmıştır[1]. Bu büyük destanda Sarı Saltuk, Balkanları İslâmiyete ve Türklere açan büyük bir velî-gazi olarak kutlanmaktadır. 1484'de Osmanlı Sultanı II. Bayezid Bogdan seferinde Dobruca'ya geldiğinde, onun kabri üzerinde bir türbe yaptırmış, vakıflar adamış, böylece Rumeli gazilerinin gönlünü almak istemiştir. Baba-Dağı kasabası, kuzeye karşı yüzyıllarca, gazi, yörük ve akıncıların hareket üssü olmuştur. Bugün yıkık türbesi, çöken imparatorluğun hazin bir simgesi gibi metrûk durmaktadır.

Bu giriş yazısında, Osmanlı Türklerinin Balkan fütuhatını anlatmak, en kısa bir biçimde de olsa, mümkün değildir. Ancak, bu fütuhatın sebep ve koşullarını objektif bir yaklaşımla incelemek tarihçinin ödevidir; biz burada arşiv belgeleri ışığında bu koşulları inceleyen yeni araştırmaların sonuçlarını özetleyeceğiz.

Sarı Saltuk Türkmenlerinden sonra, Balkanlara Anadolu'dan yapılan Türk akınları Karesi Beyliği kurulduktan sonra başlar. Bu akınlar sonucu yerleşme olmamıştır. Çanakkale Boğazı bir yerleşmeyi zorlaştıran başlıca engeldi; geçen küçük kuvvetler, yerli güçler tarafından sarılma ve yokedilme tehlikesile karşılaşıyorlardı. Bu akın önderlerinden Ece Halil ve İshak burada anılmaya değer. Onlar, Bizans İmparatoruna isyan eden Katalan-Almugavar ücretli asker kumpanyasile işbirliği yaparak, Frankların Atina dukalığına kadar gitmiş (1311), Atina'da Katalan egemenliğini sağlıyan meydan savaşında önemli rol oynamışlardır. Osmanlılar, 1352'de Cinbi (Tsympe)de bir köprübaşı kuruncaya kadar, öteyakaya böyle bir çok Türk akıncı

[1] P. Wittek, "Yazıdji oghlu on Christian Turks..... ", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Londra; *Saltuknâme*, metni için Fahir İz (Ed.), *Saltuknâme* I-VII, Harvard Un. Printed Office, 1976, ABD.

birliği geçmiş, bunlardan bir kısmı Balkanlı devletlerin hizmetine ücretli asker olarak girmiş, bir kısmı da yağmadan sonra Anadolu'ya dönmüştür. O zaman Rumeli'de güvenilir bir müttefik bulmadan akın yapmak tehlikeli bir macera idi. Bu yeni taktiği en başarılı bir biçimde kullanan Aydın-oğlu Umur Bey olmuştur[2]. O, Bizans tahtı için Trakya'da çarpışan Yani Cantacuzenus'un ittifakını sağlıyarak, 1340'larda 300 gemiyi bulan donanmasile İzmir'den Balkanların her tarafına akınlar örgütlemeyi başardı. Bu akınlarda Dobruca ve Arnavutluk'a kadar gitti. Bizans, onu durdurmak için Batı Hristiyan âlemini harekete geçirmekten başka çare bulamadı. Nihayet 1344'de Batı Haçlıları İzmir kalesini alıp onun denize çıkmasını önlediler. O zaman Batı Anadolu'dan gaziler, Balkanlar'a geçmek için Çanakkale Boğazı'na yöneldiler. O tarihte Osmanlılar Karesi'de yerleşmiş bulunuyorlardı. Osmanlı ülkesi böylece, Anadolu gazilerini Balkanlara sevkeden başlıca hareket üssü halini aldı. Orhan'ın bu *uc*'ta yerleşen oğlu Süleyman Paşa (ölümü 1357), Cantacuzenus'un müttefiki olarak defalarca Trakya'ya geçti ve sonunda 1352'de Cantacuzenus'un kışlamak için ona teslim ettiği Cinbi kalesinde yerleşip kaldı. Gelibolu Yarımadası'nda en önemli stratejik noktayı, Bolayır'ı zaptetti ve Anadolu'dan süratle geçirdiği Türkmenleri, Güney ve Batıya doğru akın yapmak üzere orada örgütledi. İki yıl sonra 1354 Martında şiddetli bir yer sarsıntısında surları yıkılan önemli Gelibolu kalesini ele geçirdi. Böylece Balkan fütuhatı başlamış oldu[3].

Balkanlar'da ilk Osmanlı harekât üsleri Bolayır ve Gelibolu'dur. Gelibolu'yu Haçlılar ve Bizans, 1366-1376 yılları arasında Osmanlılardan geri aldılar. Bununla beraber Osmanlılar, bu dönemde de Balkanlar'da Bulgaristan ve Makedonya içerilerine doğru egemenliklerini genişletmeyi başardılar. Bu faaliyetlerde, özellikle askerî sınır merkezleri, *uc*'larda yerleşen Evrenuz Gazi, Hacı İlbeyi, Mihal-oğlu gibi akıncı beylerinin rolü büyük olmuştur.

3. Balkan Yarımadası Geopolitiği ve Osmanlı Yayılışı

Geopolitik durumunun sonucu olarak uzun çağlar bir tarih ve kültür birliği gösteren Balkan Yarımadası bir tarihî bölge olarak güneyde Akdeniz'le sınırlanır. Burada Ege, yüzlerce adasıyla adeta Balkanlar içindedir, oradan Girit'le Akdeniz'e uzanır (Girit XIII.-XVII. yüzyıllarda Venedik egemenliği altında kalmıştır). Batıda Adriyatik Denizi, yahut uzun yüzyıllar Venediğin savunduğu gibi. Venedik Körfezi yer alır, yani Balkanlar dışında kalır, fakat göreceğiz ki, Osmanlılar, Dubrovnik, Avlona ve Hercegnovi (Nova) limanlarını geliştirerek, Adriyatik'i Balkan nüfuz alanına sokmaya çalışacaklardır. Iyoniyen Adaları ve Korfu, Venedik ile Osmanlılar

[2] Umur Gazi'nin akınları için bak. P. Lemerle, *L'emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident, recherches sur le geste d'Umur Pacha*, Paris 1957; "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities Byzance and Crusades", *Byz. Forschungen*, IX, s. 179-217.

[3] "Gelibolu", H. İnalcık, *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, II, 983-987.

arasında uzun bir savaşım konusu olmuştur. Nihayet, İtalya kıyılarında Pulia (Otranto) ve Ancona, Osmanlı siyasî ve ekonomik nüfuzu altına girmiştir. Bir Balkan imparatorluğu olarak Osmanlı devleti, I. Bayezid (1389-1402) döneminden beri Mora'dan Tuna'ya kadar bütün Balkanları kendi egemenlik alanı olarak görmüş ve Dalmaçya, Karadağ, Arnavutluk, Mora, Agriboz ve Ege adalarındaki Venedik kolonilerini kendi hükmü altına sokmak için yüzyıllar boyu uzun bir savaşıma girmiştir. Savaşımın uzun olması, Venedik'in denize, Osmanlı'nın karaya hakim olmasındandır. Savaşım, 1718'e kadar, uzun bir dönemde adım adım kara devletinin ilerleyişi ile sonuçlanır ve tüm Balkanlar, Ege ve Girit'in de katılımıyla Osmanlı siyasî birliği içine alınır. Nasıl ki, Bizans İmparatorluğu da aynı sınırlar içinde bir Balkan İmparatorluğu, daha doğrusu Anadolu-Balkan İmparatorluğu halinde idi (Fatih Mehmed bu geopolitik birliği, *Sultân'ül-Berreyen ve Hâkân'ül-Bahreyn,* yani Anadolu ve Balkanların Sultanı ve Ege ve Karadeniz'in Hakanı unvanile ifade etmiştir). Bu geopolitik tarihî bölgenin kilit noktası, İstanbul, daha doğrusu Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı ile birlikte İstanbul olmuştur.

Balkanlar'ın kuzey sınırına gelince, Roma döneminden beri Tuna ırmağı, yarım-adanın kuzey sınırı olarak belirlenmiştir. Tuna ırmağı, güneyde Boğazlar gibi aşılması güç bir su engeli oluşturuyordu. Bununla beraber Tuna, Karadeniz'e inen başlıca ticaret yolu olduğundan ve iki kıyısı arasında sıkı ticaret bağları dolayısı ile aslâ aşılmaz bir engel oluşturmamıştır. Tuna berisi Balkanlara egemen olan imparatorluklar, daima Tuna ötesi toprakları kendi kontrolları altında tutmaya çalışmışlardır. Bu, doğrudan doğruya bir egemenlik olmadığı gibi, kültür ve sosyal yapı bakımından da Tuna'nın kuzeyi ve güneyi oldukça önemli farklar göstermiştir. Tuna, özellikle askerî bakımından asıl Balkanların kuzey sınırı olarak kalmıştır. Balkanlar'ın batısına doğru Vidin ve özellikle Belgrad bir kilit noktası rolünü oynamış ve Belgrad'dan sonra Sava ırmağı, Batı Balkanları Syrmia ve Macaristan'dan ayıran bir sınır oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ile güçlü Macar kırallığı arasında Sava ve Drava ırmakları arasında Syrmia bir savaş alanı olduğundan boşalmış, harab olmuştu. Nasıl ki, Osmanlılar Tuna ve Sava ötesini kontrol altında tutmak istiyorlarsa, stratejik ve ticarî faktörler etkisiyle Macar Kırallığı da Tuna'nın berisinde Bosna, Maçva, Sırbistan ve Kuzey Bulgaristan üzerinde nüfuz ve egemenlik kurmaya çalışıyordu. Bu savaşım Osmanlılar'ın Eflak, Banat, Erdel ve Macaristan üzerinde üstün egemenliğinin kurulması ile sonuçlandı. 1683-1699'da Habsburglarla savaşımdan sonra da, Tuna ve Sava iki imparatorluk arasında sınır oldu. Osmanlılar'ın *Ungurus'un Kapısı* dedikleri Belgrad kalesi daima kuzey sınırının kilit noktası olarak kaldı.

Osmanlılar'ın, imparatorluklarını kurarken karşılarında iki büyük gücü, güneyde Venedik, kuzeyde Macaristan'ı bulmaları bir raslantı değildir ve Balkan geopolitiğinin değişmez bir sonucudur. Venedik ve Macaristan daima beraber hareket

etmişler ve Avrupa'yı, Papa yolu ile bu savaşımda Haçlı ideolojisiyle yanlarına almaya çalışmışlardır.

Balkan yarımadası içinde bir takım stratejik massif dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler imparatorluğun kuruluş aşamalarını belirlemiştir. Bu geopolitik faktör, Balkanlar'da Osmanlı yayılış aşamalarını anlamak için temel önemdedir.

Osmanlılar Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısına yerleştikten sonra, Edirne'den Enez'e kadar Meriç ırmağı ilk fetih ve yayılış sınırı oldu.

Doğu Trakya ve Edirne alındıktan sonra Evrenuz Gazi, İpsala merkez olarak *uç* merkezini Batı Trakya'ya karşı kurarken Hacı İlbeyi ve öteki Karesi gazi beyleri Dimetoka *uc*'unda Uzuncaova-Filibe doğrultusunda gazileri örgütlediler. Kırklareli'nde kuzeye Bulgaristan'a karşı Balkan dağları doğrultusunda doğu *uc* gazileri Mihal-oğulları kumandası altında idi. Evrenuz Gazi, Serez-Selânik doğrultusunda, Balkanları Yunanistan ve Adriatik'e bağlıyan antik Via Egnatia doğrultusunda ilerledi. Fakat Rodoplardan kıyıya inen dağ kitlesi önünde Gümülcine'de yeni bir *uc*'ta bir zaman beklemek zorunda kaldı. Serez ve Selânik ovalarına indikten sonra bu iki kuvvetli kale onun daha ileri gitmesini engelledi. Osmanlılar zaptı güç kaleler önünde *havale* kuleleri yaparak şehri sürekli abluka ile teslime zorlama taktiği uygularlardı. Selânik, ilk kez 1387'de teslim oldu. Evrenuz'un *uc*'u, ondan sonra biri Tesalya, öbürü Vodena-Ohrida doğrultusunda iki *uc* halinde örgütlendi. I. Bayezid döneminde verimli Teselya Ovası'nı ele geçiren Evrenuz'un gazileri Sperchios vadisi ve ötesinde, Orta-Yunanistan massif dağ kitlesi önünde yarım yüzyıl durakladılar. Thermopyle ve Doris-Fokis koridoruna egemen olmadan zengin Thebe ovasına ve Atina'ya inmek olanaksızdı. Bu dönemde Evrenuzlu'lar, sonra Turahan Bey ve oğulları, Teselya ucundan Korent berzahına kadar uzanan bölgeye akınlarla yetiniyorlardı. Berzahta yapılan dıvar, gazilerin Mora'ya girmelerini bir kertede engelliyordu. Osmanlılar, Atina ve Mora'yı ancak Fatih Mehmed zamanında 1458-1460'da kesin olarak feth edip yerleşebildiler.

İstanbul-Edirne üzerinden Meriç Vadisi boyunca Sofya'ya erişen yol, Balkan Yarım-adası'nı çaprazlama kesen ana yoldur. Doğu-Roma döneminde *İmparatorluk Ordu Yolu* olarak adlandırılan bu yolu, başlangıçtan beri beylerbeyi veya padişah kumandası altındaki Osmanlı orduları Sırbistan, Macaristan ve Orta-Avrupa seferlerinde izlemişlerdir. Sofya'dan aynı zamanda batıya Üsküp'e, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yollar ayrılır. Bu merkezi yol kavşağı durumile Sofya, Rumeli beylerbeyilik merkezi olmuştur. Sofya'dan Kuzeybatı'da Niş'ten Morava vadisine inmek ve Sırbistan'a varmak için uzun bir boğazdan geçmek gerekiyordu. Geçilmesi tehlikeli olan bu boğaz, Osmanlı kuvvetlerini uzun zaman burada duraklatmıştır. Niş'in zaptı (1386), Osmanlılara, Sırbıstan'ı ilk kez vasallık altına almak olasılığını verecektir. Fakat bu stratejik durum Sırbistan'ın 1459'a kadar neden bağımsızlık veya otonomisini sakladığını ve zaman zaman Macar nüfuzu altına girdiğini açıklar.

Niş geçidinden Morava vadisine inmek, Osmanlıları, Sırbistan'ı ihya eden zengin gümüş madenlerine götürüyordu. O zaman Macaristan ve İtalya'ya (Dubrovnik'ten) ihraç olunan bu Sırp gümüşünü doğuya, Osmanlı ülkesine çevirmek, Sultanların başlıca amaçlarından biri olacaktır. Zira, imparatorluğun kurulmasını sağlıyabilecek merkezî büyük bir ordunun beslenmesi, ancak geniş gümüş stokuna sahip bir merkezî hazine ile gerçekleşebilirdi. Kayda değer ki, Batı Balkan'da Osmanlı egemenliğinin yeniden kuvvet kazandığı bir dönemde, 1436 yılında, II. Murad Sırbistan'ın, çıkardığı gümüşü İtalya'ya göndermesini yasaklamıştır. Fâtih'in ilk seferlerini bu gümüş maden bölgesine yöneltmesi de bu gerçek ışığında daha iyi anlaşılır.

Makedonya, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yolların birleştiği Üsküp Osmanlı *uc* beylerinden İshak Bey oğullarının yerleştiği bir merkez olup bu memleketlerin fethinde hareket üssü olmuştur. Kosova'da kazanılan zaferler (1389, 1448, 1688) Osmanlılara Balkan egemenliğini sağlamıştır.

Üsküp'ten bir yol Dibra boğazından kuzey Arnavutluk'a iniyor, yine Üsküp'ten güneye, Makedonya'ya ve kuzeyde Bosna'ya yollar ayrılıyordu. Bosna'nın Osmanlılara tâbiliğini Üsküp uc-beyleri sağlamıştır (1429). Güney Bosna'da Hodidjed (sonra Saraybosna) ovasında yerleşen kuvvetleri, Fâtih döneminde bütün Bosna'nın fethini (1463) hazırlamışlar ve kasaba Bosna'nın merkezi olarak hızla gelişmiştir. XVI. yüzyılda Saraybosna, Doğu'dan Adriyatik limanlarına, Dubrovnik ve Split'e gelen ticaret kervanlarının merkezi olarak yükselecektir.

4. Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu Kuruluş Koşulları

Osmanlılar, Bizans tahtı için Cantacuzenus ile Andronik arasında çıkan iç savaştan yararlanarak Trakya'da hızla yayıldılar ve 1361'de Edirne'yi ele geçirdiler. Bu bir dönüm noktasıdır. Şimdi Osmanlı ilerlemeleri, biri Selânik'e doğru, doğu'da Dobruca ve ortada Beylerbeyi kumandasında Edirne'den Meriç vadisi boyunca Sofya doğrultusunda örgütlendi.

Osmanlılar'ın hızla ilerlemesini kolaylaştıran faktörler arasında, bu tarihte Balkanlar'da Osmanlı ilerleyişini durduracak büyük bir devletin olmayışını anımsamak gerekir. Osmanlılar'ın Gelibolu'yu aldıkları sırada Sırp Çarı Stefan Duşan ölmüş (1354), Makedonya'dan Tuna'ya kadar kurduğu imparatorluk küçük devletler ve senyörlükler arasında parçalanmıştı. Keza bu dönemde, Bulgar Çarlığı üç parçaya bölünmüş bulunuyordu. Nihayet Bizans İmparatorluğu bir isimden ibaretti. Bu küçük devletler arasında çetin bir rekabet vardı; komşudan bir kaç kasaba almak için her biri dışarıdan yardımcı ve müttefik arıyordu. Bundan, Macaristan ve Venedik, Balkanlar'da egemenliklerini kurmak için yararlanmaya çalışıyorlardı. Osmanlılara gelince, yerli hanedanlar, bu yeni kuvvetten yararlanmak için yarışa girdiler. Osmanlı yardımı, kısa zaman sonra himaye, metbûluk haline dönüşüyor ve sonunda yerli hanedanın ortadan kaldırılmasile ülke Osmanlı egemenliği altına geçiyordu. Örneğin, Karadeniz kıyılarında iki liman, Archialos ve Mesembria üzerinde Bulgar Krallığı ile Bizans arasındaki savaşım uzun zamandır sürüp gidiyordu. Osmanlılar gelince, Bulgar Çarı Osmanlılarla Bizans'a karşı ittifak yapmaktan çekinmedi (1366). Bizans da, Macaristan'la Bulgaristan'a karşı ittifak yaptı. Osmanlılar, daha bu tarihte, Bulgar müttefiki olarak Tuna sahillerinde göründüler. Bu başlangıçtan beş yıl sonra Bulgar Çarı Osmanlı Sultanı'nın tâbiliğine girdi. Böylece, başlangıçta Osmanlılar, Balkan denge politikasında oynadıkları rol sayesinde egemenliklerini genişlettiler, savaş kadar diplomasi de önemli rol oynadı. 1371'de Çirmen'de Osmanlılar'ın Makedonya Sırp prenslerine ve Bizans'a karış kazandığı zafer, Balkanlar'da Osmanlı üstünlüğünün kesinlikle kurulduğu bir dönüm noktasıdır[4].

Osmanlı *uç* kuvvetleri, 1371'de Sırp ordusunu Çirmen'de bir baskınla yok etmişler ve Bizans-Sırp ittifakı sonuçsuz kalmıştı. Çirmen zaferi üzerine Bizans, Bulgaristan ve Makedonya'daki hanedanlar, Osmanlı Sultanının tâbiliğini tanımak zorunda kaldılar. Sultan'a haraç vermeyi ve ordusuna yardımcı kuvvetlerle katılmayı kabul ettiler. Böylece 1371'de Balkanlar'da yeni bir imparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu doğmuş oluyordu. Fakat bu imparatorluk, Osmanlı Sultanı'nın yüksek egemenliği altında tâbi devletlerden oluşmuş, bugünkü deyimile bir devletler topluluğu niteliğinde idi. Bağlar gevşekti. Osmanlı Sultanı, yeniçeri ordusu ve akıncı kuvvetlerile en büyük askeri güç olarak, bölge içi barışı koruyor, Macaristan ve Venedik'in bölgede yayılma ve egemenlik kurma girişimlerine karşı çıkıyordu. Balkanlar'da tâbi hanedanlar, bu devletlerle ilişki kurdukları, Sultan'a harac ödemiyerek tâbilikten çıkmaya kalkıştıkları zaman, Sultan'ın kuvvetleri harekete geçiyordu. Gerçekte, Osmanlılar, Balkan İmparatorluğunu, merkeziyetçi bir imparatorluk haline getirmeye çalışıyorlardı. Bu siyaset safha safha gerçekleşti; vasallık dönemini doğrudan ilhak izledi.

Doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu eski feodal topraklarında timar sahibi olarak bırakıyor, bunun için dinlerini değiştirmesi koşulu aranmıyordu. 1500 tarihine kadar Rumeli'de pek çok hristiyan timar sahibi bulunmakta idi. Yani, halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı, Osmanlı hanedanını tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tâbi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için metbûları Sultan'a başvuruyorlar, taht için hanedan-içi çatışmalarda, örneğin Bizans Palaeologları, Sultanın kararına baş eğiyorlardı. XIX. yüzyılda Balkan millî devletlerinde tarih yazıcılığı, bu gerçekleri genellikle söz konusu yapmamışlardır ve yapamazlardı. Bal-

[4] Bu noktalar üzerinde bak. H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522", K. Setton (Ed.), A History of the Crusades, VI: H. Hazard and P. Zacour (Ed.), *Madison*, 1989.

Niş geçidinden Morava vadisine inmek, Osmanlıları, Sırbistan'ı ihya eden zengin gümüş madenlerine götürüyordu. O zaman Macaristan ve İtalya'ya (Dubrovnik'ten) ihraç olunan bu Sırp gümüşünü doğuya, Osmanlı ülkesine çevirmek, Sultanların başlıca amaçlarından biri olacaktır. Zira, imparatorluğun kurulmasını sağlıyabilecek merkezî büyük bir ordunun beslenmesi, ancak geniş gümüş stokuna sahip bir merkezî hazine ile gerçekleşebilirdi. Kayda değer ki, Batı Balkan'da Osmanlı egemenliğinin yeniden kuvvet kazandığı bir dönemde, 1436 yılında, II. Murad Sırbistan'ın, çıkardığı gümüşü İtalya'ya göndermesini yasaklamıştır. Fâtih'in ilk seferlerini bu gümüş maden bölgesine yöneltmesi de bu gerçek ışığında daha iyi anlaşılır.

Makedonya, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yolların birleştiği Üsküp Osmanlı *uc* beylerinden İshak Bey oğullarının yerleştiği bir merkez olup bu memleketlerin fethinde hareket üssü olmuştur. Kosova'da kazanılan zaferler (1389, 1448, 1688) Osmanlılara Balkan egemenliğini sağlamıştır.

Üsküp'ten bir yol Dibra boğazından kuzey Arnavutluk'a iniyor, yine Üsküp'ten güneye, Makedonya'ya ve kuzeyde Bosna'ya yollar ayrılıyordu. Bosna'nın Osmanlılara tâbiliğini Üsküp uc-beyleri sağlamıştır (1429). Güney Bosna'da Hodidjed (sonra Saraybosna) ovasında yerleşen kuvvetleri, Fâtih döneminde bütün Bosna'nın fethini (1463) hazırlamışlar ve kasaba Bosna'nın merkezi olarak hızla gelişmiştir. XVI. yüzyılda Saraybosna, Doğu'dan Adriyatik limanlarına, Dubrovnik ve Split'e gelen ticaret kervanlarının merkezi olarak yükselecektir.

4. Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu Kuruluş Koşulları

Osmanlılar, Bizans tahtı için Cantacuzenus ile Andronik arasında çıkan iç savaştan yararlanarak Trakya'da hızla yayıldılar ve 1361'de Edirne'yi ele geçirdiler. Bu bir dönüm noktasıdır. Şimdi Osmanlı ilerlemeleri, biri Selânik'e doğru, doğu'da Dobruca ve ortada Beylerbeyi kumandasında Edirne'den Meriç vadisi boyunca Sofya doğrultusunda örgütlendi.

Osmanlılar'ın hızla ilerlemesini kolaylaştıran faktörler arasında, bu tarihte Balkanlar'da Osmanlı ilerleyişini durduracak büyük bir devletin olmayışını anımsamak gerekir. Osmanlılar'ın Gelibolu'yu aldıkları sırada Sırp Çarı Stefan Duşan ölmüş (1354), Makedonya'dan Tuna'ya kadar kurduğu imparatorluk küçük devletler ve senyörlükler arasında parçalanmıştı. Keza bu dönemde, Bulgar Çarlığı üç parçaya bölünmüş bulunuyordu. Nihayet Bizans İmparatorluğu bir isimden ibaretti. Bu küçük devletler arasında çetin bir rekabet vardı; komşudan bir kaç kasaba almak için her biri dışarıdan yardımcı ve müttefik arıyordu. Bundan, Macaristan ve Venedik, Balkanlar'da egemenliklerini kurmak için yararlanmaya çalışıyorlardı. Osmanlılara gelince, yerli hanedanlar, bu yeni kuvvetten yararlanmak için yarışa girdiler. Osmanlı yardımı, kısa zaman sonra himaye, metbûluk haline dönüşüyor ve sonunda yerli hanedanın ortadan kaldırılmasile ülke Osmanlı egemenliği altına geçiyordu. Örneğin, Karadeniz kıyılarında iki liman, Archialos ve Mesembria üzerinde Bulgar Krallığı ile Bizans arasındaki savaşım uzun zamandır sürüp gidiyordu. Osmanlılar gelince, Bulgar Çarı Osmanlılarla Bizans'a karşı ittifak yapmaktan çekinmedi (1366). Bizans da, Macaristan'la Bulgaristan'a karşı ittifak yaptı. Osmanlılar, daha bu tarihte, Bulgar müttefiki olarak Tuna sahillerinde göründüler. Bu başlangıçtan beş yıl sonra Bulgar Çarı Osmanlı Sultanı'nın tâbiliğine girdi. Böylece, başlangıçta Osmanlılar, Balkan denge politikasında oynadıkları rol sayesinde egemenliklerini genişlettiler, savaş kadar diplomasi de önemli rol oynadı. 1371'de Çirmen'de Osmanlılar'ın Makedonya Sırp prenslerine ve Bizans'a karış kazandığı zafer, Balkanlar'da Osmanlı üstünlüğünün kesinlikle kurulduğu bir dönüm noktasıdır[4].

Osmanlı *uç* kuvvetleri, 1371'de Sırp ordusunu Çirmen'de bir baskınla yok etmişler ve Bizans-Sırp ittifakı sonuçsuz kalmıştı. Çirmen zaferi üzerine Bizans, Bulgaristan ve Makedonya'daki hanedanlar, Osmanlı Sultanının tâbiliğini tanımak zorunda kaldılar. Sultan'a haraç vermeyi ve ordusuna yardımcı kuvvetlerle katılmayı kabul ettiler. Böylece 1371'de Balkanlar'da yeni bir imparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu doğmuş oluyordu. Fakat bu imparatorluk, Osmanlı Sultanı'nın yüksek egemenliği altında tâbi devletlerden oluşmuş, bugünkü deyimile bir devletler topluluğu niteliğinde idi. Bağlar gevşekti. Osmanlı Sultanı, yeniçeri ordusu ve akıncı kuvvetlerile en büyük askeri güç olarak, bölge içi barışı koruyor, Macaristan ve Venedik'in bölgede yayılma ve egemenlik kurma girişimlerine karşı çıkıyordu. Balkanlar'da tâbi hanedanlar, bu devletlerle ilişki kurdukları, Sultan'a harac ödemiyerek tâbilikten çıkmaya kalkıştıkları zaman, Sultan'ın kuvvetleri harekete geçiyordu. Gerçekte, Osmanlılar, Balkan İmparatorluğunu, merkeziyetçi bir imparatorluk haline getirmeye çalışıyorlardı. Bu siyaset safha safha gerçekleşti; vasallık dönemini doğrudan ilhak izledi.

Doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu eski feodal topraklarında timar sahibi olarak bırakıyor, bunun için dinlerini değiştirmesi koşulu aranmıyordu. 1500 tarihine kadar Rumeli'de pek çok hristiyan timar sahibi bulunmakta idi. Yani, halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı, Osmanlı hanedanını tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tâbi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için metbûları Sultan'a başvuruyorlar, taht için hanedan-içi çatışmalarda, örneğin Bizans Palaeologları, Sultanın kararına baş eğiyorlardı. XIX. yüzyılda Balkan millî devletlerinde tarih yazıcılığı, bu gerçekleri genellikle söz konusu yapmamışlardır ve yapamazlardı. Bal-

[4] Bu noktalar üzerinde bak. H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522", K. Setton (Ed.), A History of the Crusades, VI: H. Hazard and P. Zacour (Ed.), *Madison*, 1989.

kanlı tarihçiler, Osmanlılarla ilk dönemdeki ilişkileri, daima millî direnme, millî oğraşı çerçevesinde görmeye ve yorumlamaya çalışmışlardır. Türk tarihçileri de, çoğu zaman gaza ve fetih literatürü havasında, Osmanlı devleti'nin Balkanlı karakterini, diplomatik faaliyetlerini, kısaca Balkan realitelerini görmekten uzak kalmışlardır.

Hoşgörü ve Koruma Politikası *(İstimâlet)*, Merkeziyetci-Bürokratik İmparatorluğun Kuruluşu

Osmanlılar'ın Ortodoks kilisesine karşı güttükleri politika, imparatorluğun Balkanlı karakterini kuvvetle belirtir. İlkin, Osmanlılar, İslâmın gayr-i müslimler için tanıdığı *zimmî* hukukunu en geniş anlamile uyguluyorlar, yani onları *cizye* ödenmesi dışında Müslüman tebaadan ayrı tutmuyor; canlarını, mallarını korumayı Tanrı'nın bir emri ve devletin başlıca ödevi biliyorlardı. Osmanlı hoşgörürlüğü, devletin Müslim ve gayr-i Müslim bütün tebaayı korumayı ödev bilmesi, Osmanlı egemenliğinin hızla yayılmasını sağlıyan faktörlerin başında gelir. Bu siyaset, Kur'an'da *te'lifu'l-kulûb* ve Osmanlı kaynaklarında *istimâlet* adıyla ifade edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluk rejimi, din ve ırk ayrılığı gözetmeyen, bütün tebaayı Osmanlı devleti şemsiyesi altında birleştiren siyasî bir düzendi ve XIX. yüzyılda Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar millî bilinçle millî devletler kurmak için ayaklanıncaya kadar, Balkanlı halk kitleleri tarafından böyle kabul edilmiştir. Çarigrad'da (İstanbul'da) oturan Çarı (Sultan), onlar en son adalet ve himaye mercii olarak görüyorlardı. Bir kelime ile, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkeziyetçi imparatorluk rejimini yeniden canlandırmış, sayılabilir. Zaten, Fâtih'den bu yana Osmanlı Sultanları *Kayser* ünvanını da kullanmaya başlamışlar, bu geleneği benimsemişlerdir. Rejimin en önemli bir yönü, Doğu Roma İmparatorluğu'nda görüldüğü gibi, devletin küçük köylü aile çiftliğini ve köylü emeğini bilinçli ve sürekli biçimde korumayı bir devlet görevi olarak benimsemesidir. Aslında, küçük köylü aile çiftliği, geç Roma'da *jugum-caput*, Bizans'ta *Zeugarion*, Osmanlı *çift-hane*'sinden başka bir şey değildir. 60-150 dönüm arasında değişen bu *raiyyet çiftliği*, bir çift öküze sahip bir "köylü ailesi" toprak işletmesidir. İmparatorluk siyasi rejiminin ve temel vergi kaynaklarının korunması, bu tip köylü ünitelerinin korunmasına bağlı idi. Nasıl ki, Bizans'ta Makedonya hanedanı imparatorları, eyaletlerde *dynatoi (güçlülere)* karşı "yoksul" köylünün savunucusu ve koruyucuları olarak ortaya çıkmışlarsa, Osmanlı Sultanları'nın bürokrasisi de daima "reâyâ fukarasını", "zî-kudret ekâbire" karşı korumuşlardır. Osmanlılar, Balkan fetihlerinde "toprak ve reâyâ Sultanındır" prensibini ilân ederek, toprağı ve köylü emeğini devlet kontrolü altına geçirmiş, feodal beyleri, voyvoda ve kefalyaları ya bertaraf etmişler veya timar rejimi altına sokmuşlardır. Böylece zayıflayan Bizans ve Balkan devletlerinde toprağı ve köylü emeğini kontrolları altına alan yerel feodaller yerine eski merkezî imparatorluk rejimini ihya etmişlerdir. Bir bakıma bu gelişme, Doğu-Roma İmparatorluğu'nun *bürokratik-merkeziyetçi idaresini yeniden canlandırma*, köylü kitleleri lehine bir çeşit *sosyal devrim* anlamına geliyordu. Balkanlar'da Osmanlılara karşı yerli hanedanların karşı koydukları ve Batı Hristiyanlığına ödünler vererek Papa yolile Haçlı ordularının yardımını sağladıkları doğrudur. Fakat, 1463'de Bosna Kıralı'nın Papa'ya yazdığı gibi, köylüler, bu hanedanları ve feodal beyleri yalnız bırakmışlar, genellikle Osmanlılara karşı onları desteklememişlerdir. Osmanlı egemenliği altında Balkanlar'da, 1600'lere kadar köylü isyanı nâdir bir olaydır. İslâma karşı köylü kitlelerini bir din savaşına sürükleme girişimleri de başarılı olmamıştır. Bunun sebebi açıktır. Osmanlılar, Ortodoks kilisesine karşı koruyucu bir politika gütmüşler, Ortodoks kilisesinin bütün imtiyazlarını tanımış, kilise hiyerarşisine devlet içinde yer vermişler, manastırların bağışıklık ve ayrıcalıklarını, Osmanlı öncesi devletlerde nasılsa, o biçimde bırakmışlardır. 1432 Arnavutluk timar defterinde[5] metrepolidlere timar verilmiş olduğunu görmek, tarihçi için bir sürpriz olmuştur. Fâtih'in Ortodoks Kilisesi hiyerarşisini koruması ve Patrik'in tayin beratında patrikliği Bizans dönemindeki imtiyazları ile resmî bir makam olarak tanımış olması bir yenilik değildir. Osmanlılar, başlangıçtan beri Ortodoks kilisesine karşı bu politikayı güdüyorlardı. Bu tutum imparatorluk rejimi için büyük yararlar getirmiştir. Evvelâ, köylü kitleleri, Müslüman devletinin kendi dinlerini ortadan kaldırmak için gelmediğini, aksine Ortodoks kilisesini koruduğunu görmüşlerdir. Halbuki, Macaristan ve Venedik ile Haçlılar, Balkanlar'da Katolikliği egemen kılıyorlar, kilise ve manastır vakıflarına el koyuyorlardı.

1396, 1443, 1444 ve 1448 da Balkanları istilâ eden Haçlı orduları, umdukları gibi Hristiyan köylülerin toptan ayaklanıp kendilerine katılmalarını boşuna beklediler. Özetle, büyük toprak sahibi feodaller ve hanedanlar gözlerini Batıya çevirirken, köylü kitleleri bu toprakları *mîrî* sistem ile devlet kontrolu altına alan ve angaryaları asgarî düzeye indiren yeni rejime karşı bu feodallerin yanında yer almak için bir sebep göremiyorlardı. Balkanlı Marksist tarihçilerin bu nokta üzerinde durmaları beklenirken, onlar da milliyetçi tarihçilerin izinden giderek, Osmanlı İmparatorluğu'nu, "geri bir feodalizmi" temsil eden Türk askeri feodallerin sömürü rejimi olarak yorumlamaya devam etmişlerdir.

Osmanlı egemenliğinin Balkanlar'da hızla yayılışını ve bir yüzyıl içinde Tuna'dan Fırat'a kadar merkeziyetçi-bürokratik bir imparatorluğun kuruluşunu anlamak için tarihçinin başka bir açıklamaya ihtiyacı yoktur. Osmanlılar, imparatorluklarını kurarken, kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu, hoşgörülü siyaseti bilinçle izliyorlardı. İlk Osmanlı kroniklerinde bir çok fetihlerin bu yolla, yani "istimâletle" yapıldığı vurgulanmıştır.

Vurgulanması gereken önemli nokta, Osmanlılar'ın Balkanlar'da yalnız köylü kitleleri için değil, kilise ve yerli askerî sınıflar ve büyük arazi sahibi feodaller için de

[5] H. İnalcık, *"Hicrî 835 Tarihlî Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid"*, Ankara 1954, İndex: Metropolitan

bir uzlaşıcı-çekici *istimâlet* politikası gütmüş olmalarıdır. Hem köylü hem feodaller karşısında uzlaşma politikasının çelişkili olduğu sanılır. Gerçekte, Osmanlılar, karşı koyan ve tehlikeli olan hanedan ve senyörleri tereddütsüz ortadan kaldırmışlar, ancak kendilerine itaat eden ve gelip katılanları Osmanlı merkeziyetçi timar sistemi içine alarak osmanlılaştırmışlardır. Osmanlı hanedanına bağlılık, hanedanın simgelediği imparatorluk rejiminin koşullarına uyumluluk, demekti.

Öbür taraftan Osmanlı İmparatorluk rejimi, büyük köylü kitlelerini ilgilendiren Osmanlı-öncesi kanûnları, örf ve âdetleri, vergileri, Osmanlı kanûn-nâmeleri içine alarak bu uzlaşıcı politikayı en geniş kapsamıyla uygulamıştır. Böylece, özel hukuku kapsayan İslâm hukuku yanında, örfî-sultânî kanûnlar, bağımsız bir imparatorluk hukuk sistemi olarak merkeziyetçi bürokratik yönetimin temelini oluşturmuştur. Köylü, kendisini en yakından ilgilendiren vergilemede de, feodal keyfî vergilerin ve angaryaların kalktığını, fakat yüzyıllardır alıştığı temel imparatorluk vergi sisteminin geri geldiğini görüyordu. İşte bütün bunlar, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl kurulduğu ve bu siyasî yapının neden beş yüzyıl yaşayabildiğini bize açıklar[6]. Şunu memnuniyetle eklemek gerekir ki, son kırk yıl içinde Osmanlı arşivlerine gelerek çalışan yeni nesil Balkan tarihçileri arasında artık pragmatik-doktriner yaklaşımı bırakarak, Osmanlı imparatorluk rejiminin, objektif temellerini incelemeye yönelenler vardır. Bunlar arasında, H. Şabanovic, H. Hadjibegic, A. Suceska, D. Bojanic, N. Todorov, M. Maxim, M. Guboglu, E. Zachariadou ve A. Balta'yı anmak gerektir.

5. Osmanlı Fütuhatının Sonuçları

Osmanlı istilâsının, Balkan tarihinin doğal gelişiminde anî bir kesintiye sebep olduğu ancak bir düzeyde doğrudur. Balkan milletlerinin, kendi millî hanedanlarını ve yönetici sınıflarını kaybettiği doğrudur. Balkanlı devletlerin ortadan kalkışı ile, seçkinlerin simgelediği "yüksek kültür" gelişimi de durmuştur. Buna karşı, Osmanlı döneminde halk kültürü ve kiliseye bağlı edebiyat ve sanatlar, canlılığını ve gelişimini sürdürmüştür. Öbür yandan Osmanlı kültürünün, dilde, sanatlarda, günlük yaşayışta kuvvetli etkisi olmuştur. Yerli halk kültürünün böylece, Orta-Doğu İslâm kültürü ile temasa gelerek zenginleştiği ileri sürülebilir. Bu kültür etkisinin en açık belgesi Balkan dilleridir. Türkçe'den alınmış kültür sözcüklerinin sayısı, bugünkü Balkan dillerinde bile, bölgesine göre 2000-5000 kelime arasında değişmektedir; giyim-kuşam, halk müziği, yeme-içmede ve davranışlarda bugün bile Osmanlı mirası göze çarpar bir kertededir.

Yeni rejimin Hristiyan kitleler için ağır bir farklılık getiren bir kurumu olarak *cizye* vergisi ileri sürülür.

---

6 Genel olarak bak. H. İnalcık, *"L'empire Ottoman"*, Actes du Premier Congrès International des Etudes du Sud-Est Européennes, III, Sofia 1969, 75-104; ikinci baskı: H. İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London: Variorum Reprints, 1985, No. II.

1528'e doğru Osmanlı Rumeli'sinde gayri Müslimlerin ödediği baş vergileri cizye ve ispence toplamı 42 milyon akça veya 764 bin altına yükseliyor, buna karşı Anadolu'da bu vergiler ancak 3.76 milyon akçaya varıyordu. Bu vergiler genel bütçenin yüzde 8'ini oluşturur. *Cizye*, çoğu yerde hane başına bir altın veya onun akça karşılığı alınırdı. 1691'den sonra kişi başına alınır oldu. Cizye, akçanın enflasyonunu izleyerek 1592'de 160, 1603'de 360 akçeye, nihayet XVII. yüzyıl boyunca 2 altına kadar yükseldi. Buna, *cizye* toplayanların *maişet* ve *hizmet* akçası adıyla yaptıkları ilâveleri katmalıdır. *Cizye* nakden ödenmesi gereken bir vergi olduğundan, özellikle Balkan köylüsü için ödenmesi güç bir vergi haline geldi[7]. Balkanlar'da, özellikle toprağı verimsiz fakir bölgelerde, Hristiyanların bu vergiden kurtulmak için toptan İslâmiyeti kabul ettikleri ileri sürülmüştür. Bununla beraber, Osmanlı hükûmeti reâyâyı korumak için, bir kasaba veya bölge vergisinin toplu bir miktar üzerinden cemaat reisi tarafından kendi aralarında toplanıp hazineye teslimi metodunu gittikçe geniş ölçüde uygulamaya başlamıştır. Balkan köylüsünün ödediği öteki vergiler, müslümanların ödediği aynı vergilerdir. Özellikle savaş zamanı alınan olağan üstü vergiler, avâriz, her iki grup halk için beklenmedik ağır vergilerdir ve 1590'dan sonra her yıl alınır olmuştur. Hristiyan halkın Osmanlı rejimine karşıt olmaya başlaması, eşkıyalığın yaygınlaşması, isyanlar, değişen bu koşulların sonucudur.

Ömer Lûtfi Barkan 1520-1535 tarihleri arasına düşen Osmanlı nüfus ve vergi defterlerine göre o bu dönemde Balkanlar'da nüfus sayısını hane/aile olarak hesaplamış ve bir haritada Müslüman ve Hristiyan nüfusu bir arada göstermiştir[8]. Bu haritaya bakılınca, Balkanların doğusunda Müslümanlar kesinlikle çoğunluktadır. Buna karşı batı Balkanlar'da, yani Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'da Müslümanlar o zaman küçük azınlıklar halindedir. Bu durum, XVIII. yüzyıldakinden çok farklıdır ve İslamlâşmanın XVII.-XVIII. yüzyıllarda, yani Osmanlı devleti'nin çöküş döneminde meydana geldiğini kesinlikle ortaya koymaktadır. XVI. yüzyıl başlarında doğu Balkanlar'daki Müslüman çoğunluğu, Anadolu'dan XIV. ve XV. yüzyıllarda kitle halinde gelen sürekli bir göçün sonucudur. Osmanlı Devleti'nin özellikle göçebe grupları zorla Anadolu'dan Rumeli'ye geçirip stratejik yollar boyunca belli bölgelere yerleştirdiğini kaynaklarımız söylüyor. Bu göçürme ve yerleştirmenin bir nedeni, feth edilen bölgeleri ve ana yolları güvenlik altına almak ve *uc*'larda akıncı kuvvetleri sağlamaktır. Başka bir nedeni, Anadolu'da karışıklık çıkaran ve köylüyü zarara sokan hayvan yetiştirici göçebeleri, Rumeli hudut boylarına

---

7 Bak. "Djizya" (H. İnalcık), *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, II, 563-566.

8 "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman au XVe et XVI e siècles", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, I (1957); Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Sürgünler", *İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI/1-4, 1949-50, s. 524-569; C. XIII, 1951-52, s. 56-58 ve C. XV, 1953-54, s. 209-237.

gönderme siyasetidir. Sebep ne olursa olsun, devletin Rumeli'yi Türkleştirmede öncü bir rol oynadığına kuşku yoktur. Fakat bunun yanında, özellikle XIV. yüzyılda Rumeli'nin zengin topraklarında yerleşmek amacile, Anadolu'dan kendiliğinden büyük bir göç hareketi olmuş görünmektedir. Bu göçe katılanlar, çoğunlukla, Batı Anadolu'ya Doğu ve Orta Anadolu'dan Mogol baskısı altında gelip yığılan Türkmen boylarıdır. Öyle görünüyor ki, bizzat Batı Anadolu'da Bizans topraklarının işgali ve Türkmen beyliklerinin ortaya çıkması, bu Türkmen göç hareketinin sonucudur. XVI. yüzyıl arşiv kayıtlarına göre, 1520'lerde bile Batı Anadolu'da Yörükler, tüm nüfusun dokuzda birini oluşturmakta idi. Biteviye doğudan batı Anadolu'ya göçeden Türkmen göçebeleri bir nüfus baskısına sebep olmakta idi. Yeni otlaklar aramak zorunda olan göçebeler için Balkanlar çekici bir alandı.

Köy nüfusunu ayrıntılı veren *mufassal* tahrir defterlerinde, Doğu-Balkanlar'da, Varna'dan Tuna'ya kadar uzayan bölgede Yörük köylerini, yerli Hristiyan Bulgar köylerinden ayırt etmek güç değildir. Herşeyden önce, aslı Anadolulu Türk köylerinde, köy adları, baba-oğul adları, Müslüman-Türk adlarıdır ve bu köyler yerli Hristiyan-Bulgar köylerine göre, genellikle, ufak, fakir köylerdir. Bulgar köylerinde de tek tük müslümana rastlıyoruz. Bunların yeni İslâmiyeti kabul eden yerli Bulgarlar olduğu baba adının *Abdullah* yazılmasile anlaşılıyor. Genel olarak, Müslüman olan Bulgar, yine kendi köyünde yaşıyor.

Istranca dağları, Balkan dağ silsilesi, Deli-Orman ve Dobruca-Kırı'na XIV. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle Timur'un Anadolu seferlerinden sonra, Yörük gruplarının gelip yayıldığına tanık olmaktayız. Vize'den, Tuna'ya, Trakya'dan Selânik bölgesine kadar bu yoğun Yörük gruplarını Tayyib Gökbilgin arşiv kayıtlarına göre, saptamış bulunmaktadır[9]. Osmanlı devleti bu Yörüklerin önemli bir kısmını askeri hizmetler için örgütlemiştir. 1530'a doğru Rumeli'de bütün Yörükler 50 bin aile olarak sayılmıştır. Bunun 35 bini askerî ocaklar halinde devletce örgütlenmiş bulunuyordu. Barkan'ın haritasına bakılırsa, bu tarihe kadar bu sayının çok üstünde Yörük'ün köylerde yerleştiği, Batı Anadolu'daki gibi yerleşik hayatı seçtiği anlaşılıyor.

İslâmlaşmanın ilk iki yüzyılda çok kısıtlı olduğu cizye defteri kayıtlarile de ortaya çıkan bir gerçektir. 1489'de bir yılda müslüman olmuş 94 hane ve onu izleyen üç yıl içinde yalnız 255 hane hesaplanmıştır[10]. İlk islâmlaşmalar, Osmanlı ordusunda hizmet görenler, özellikle Hristiyan timar sipahileridir. Osmanlı devletinin özel bazı hizmetler yüklediği gruplar, genellikle müslümanlar arasında yaşayan veya onlarla sıkı teması olanlar arasında islâmlaşmalar daha sıktır. Bu dönemde İslâmlaşma, kesinlikle sosyal bir olaydır, sosyal faktörler etkisile olmuştur.

---

9 *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*, İstanbul 1957.

10 Bak. Ö. L. Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizye Tahsilâtına ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler* (1964, TTK), I, 1-117.

Hristiyan aileler arasından Yeniçeri Ocağı veya Saray'da hizmet için toplanan devşirme oğlanlarına gelince, bunlar XVII. yüzyıl başlarına kadar yılda ortalama 3000 sayısında idi. Bazı tarihciler, XVII. yüzyıldan sonra Balkanlar'da kitle halinde İslâmlaşmaları, cizye miktarının artırılmış olmasına yormaktadırlar. Bu nokta henüz yeterince araştırılmamıştır. İslâm, ihtidada zoru kabul etmez. Çocuk, *ma'sûm*dur, yani dinini tayinde bilinç sahibi sayılmaz. Osmanlılar, dünyevî bir amaçla Müslüman olanları *ahriyan* adı altında gerçek müslümanlardan ayrı tutmuşlardır.

Şehirlerde ve köylerde, Türklerle uzun yüzyıllar beraber yaşama, Osmanlı devletinin kanûn ve altyapı kurumlarının etkisi, ve nihayet Osmanlı yüksek kültürünün bir prestij-kültür olarak taklidi, Balkan yerli halkı arasında kültürleşmenin başlıca yollarını oluşturmuştur. W. Hasluck, Hristiyan ve İslâm halk inanışları ve âdetlerinin her iki toplum üyelerince ne kadar geniş ölçüde paylaşıldığını göstermiştir. Bunda, Bektaşilik gibi halk dinî tarikatlarının eklektizmi önemli rol oynamıştır. Öbür yandan, Rumeli Türkleri, Balkan yerli halklarından tarım, günlük hayat ve sanatlarda birçok kültür unsurları almışlar, böylece zamanla Rumeli'li ile Anadolu'lu arasında bir kerte kültür farklılığı ortaya çıkmıştır.

Fakat Balkanlar'da ve Avrupa'da bilmezlikten gelinen başka bir gerçek, XIX. ve XX. yüzyılda Rus istilâları ve yeni millî Balkan devletlerinin baskı ve hatta etnik arındırma hareketlerile Müslümanların ortadan kaldırılması girişimleridir. Bunun sonucu yüzbinlerce Müslüman ya soykırımına kurban gitmiş, yahut Türkiye'ye muhacir olarak kaçmak zorunda kalmıştır. Yaklaşık ikiyüz yıldır süregelen ve son korkunç tekrarına, Bulgaristan ve Bosna'da tanık olduğumuz dramın belgelerini Bilâl Şimşir yayınlamış bulunmaktadır[11]. Balkanlar'da beşyüz yıldır yurd tutmuş Türklerin, ve Müslümanların soykırımı karşısında, Batı Hristiyan dünyasının tasvib derecesine varan kayıtsızlığı insanlık tarihi için bir lekedir. "Çadırları ile geldiler, çadırlarını toplayıp gidiyorlar" lâfı XIX. yüzyılda bir Avrupalı devlet adamının ağzından çıkmıştır[12].

Balkanlı yerli halk arasında islâmlaşma konusu, bugün maalesef güncel önemi olan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Anadili Slavca, Arnavutça, Yunanca olan ve Türkçe konuşmayan toplulukların islâmlaşmış yerli Hristiyan halktan oldukları genellikle ileri sürülür. Fakat bugün bu insanları Müslüman diye cezalandırmak, Ortaçağlardaki Haçlı soykırımlarını hatırlatan çağdışı bir davranıştır. 1870'de Bosna-Hersek'te çoğunluk olan Osmanlılar böyle bir şey yapmamışlardır.

---

11 Bilâl Şimşir, "Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler, 1-3 Cilt, Ankara, 1989 (T. T. K.).

12 *Encyc. Britannica*'nin 1911 tarihli 11. baskısında aynen şunlar yazılıdır:
"The five centuries of Turkish rule (1396-1878) form a dark epoch in Bulgarian history. The invaders carried fire and sword through the lands, towns, villages and monasteries were sacked and destroyed and whole districts were converted into desolate wastes" (bak. "Bulgaria", s. 78).

Osmanlı döneminde İslâmiyeti kitle halinde kabul eden yerli halk, en çok Balkanlar'ın batı kısmında, Arnavutluk, Kosova ve Bosna'da bulunur. Rodop dağlık bölgesinde Pomaklar da bu grup içindedir. Buna karşı, Balkanların doğu bölümündeki Müslümanların ana-dili Türkçedir. Onlar Anadolu'lu Türklerdir.

6. Ticaret, Yollar Ve Şehirler

Balkanlarda bugünkü yol ve şehir ağı, ana hatları ile Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Bugün başlıca Balkan şehirleri ve devlet merkezleri Filibe, Tatarpazarcık, Sofya, Belgrad, Sarayova, Üsküp (Skopje), Yenişehir (Larissa), İlbasan, Manastır, Köstence, Ruscuk (Ruse) birer küçük kasaba veya köy iken, Osmanlı döneminde büyük şehirler halinde gelişmişlerdir. Osmanlı-öncesi şehirler, örneğin Edirne, Selânik, Niğbolu, Silistre büyük gelişmeler göstermiştir[13]. Yeniden gelişen şehirlerin, Osmanlı yayılışında birbirini izleyen *uc* bölgelerinde, uc merkezleri olarak kurulduğunu anımsamak gerekir.

Balkanlar'da Osmanlı döneminde büyüyün ve gelişen şehirler, başlangıçta idarî-askerî merkezler halinde iken, zamanla geleneksel Osmanlı el-sanatları ve esnafın (başlıca dokumacılık, boyacılık, dericilik) yerleşmesile, ticarî-sinaî merkezler haline gelmişlerdir. XV. yüzyılda Osmanlıların ticarî bakımdan öneminin açık bir kanıtı, Balkanlar'da, hatta Osmanlıların yoğun ticarî ilişkilere girdikleri Braşov (Erdel) gibi yabancı şehirlerde, Osmanlı gümüş akçasının egemen bir para durumuna gelmesidir. Bu ticaret merkezlerindeki gümrük defterleri ve o bölgelerde keşfedilen akça defineleri bu gerçeği ortaya koymaktadır[14].

XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı *tahrir* defterleri, bütün Balkan şehirlerinde başlıca el-sanatlarının, Osmanlı Bursa'sındakinin aynı çeşitlilik ve örgütlenme biçimini gösterdiğini belgeler. Başka deyişle, batı etkisile XIX. yüzyılda temelli yapı değişimi kendini gösterinceye kadar, Balkan şehirleri kuvvetli bir Osmanlı şehir yapısı gösteriyordu.

Öte yandan, Osmanlı döneminde, XV. yüzyıl başından itibaren, Balkan-içi ve Balkan-dışı ticaret, görülmemiş bir gelişme göstermiştir. Osmanlı öncesi dönemde İtalyanlar, Balkanlardan deri, yün, balmumu, buğday, peynir, bal, iç-yağı, zeytinyağı, şarap gibi ham maddeler ve yiyecek maddeleri ve esir satın alırlardı. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Sırp ve Bosna gümüşü XIII. yüzyıldan beri bir zenginlik kaynağı idi. Osmanlılar geldiklerinde, Bizans paraları yerine İtalyan altın paralarının, yani Venedik ve Floransa altınları ve gümüş *grossi* (kuruş)'larının bütün Balkanlar'da, dolaşımda egemen paralar olduğunu görmüşlerdir. Balkan tarihçilerine göre,

[13] Bak. N. Todorov, *"The Balkan City, 1400-1900"*, Seattle 1983; Müslüman nüfus için bak. Aşağıdaki Tablo I..

[14] M. Berindei, "L'empire Ottoman et la 'route Moldave' avant la Gonquête de Chilia et de Catatea Alba (1484), *Journal of Turkish Studies*, X, 1986, Harvard.

Osmanlılar gelince, Balkanlarda daha önce gelişmiş ticaret hayatı, şehirleşme ve tarım ekonomisi gerilemiş, Avrupa'dakine eş gelişmeye ayak uyduran bir ileri-feodalizm yerine parazit bir geri-feodalizm rejimi yerleştirmiştir. XIII. yüzyılda *Pax Mongolica* sayesinde, kıtalar-arası ticaretin gelişmesi sonucu, Karadeniz, İstanbul, Balkanlar ve İtalya'nın görülmemiş bir ticarî-ekonomik gelişme ve zenginlik dönemine eriştiği doğrudur. Fakat, XIV. yüzyıl ortalarında Osmanlılar gelmeden Çin ve Orta-Asya ticaret yollarının engellenmesi ve büyük veba salgını sonucunda, Levant'ta, Balkanlar ve İtalya'da uzun bir iktisadî bunalımın başladığı da doğrudur. Bu düşüşten Osmanlılar sorumlu değildir. Aksine, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlar'da göze çarpar bir eyileşme ve gelişme dönemini başlamıştır.

Tablo I.

1520-1530'da Balkanlar'da başlıca şehirlerin nüfusu (Ö. L. Barkan'a göre)[15]

(Hane olarak)

Şehirler	Müslim	Hristiyan	Yahudi	Yekûn
Edirne	3338	522	201	4061
Atina	11	2286	-	2297
Saraybosna (Sarajevo)	1024	-	-	1024
Manastır (Monastir)	640	171	34	845
Üsküp (Skopje)	630	200	12	842
Sofya (Sofia)	471	238		709
Selânik (Salonika)	1229	989	2645	4863
Serez (Siroz)	671	357	65	1093
Tırhala (Triccala)	301	343	181	825
Yenişehir (Larissa)	693	75	-	768
Niğbolu (Nicopolis)	468	775	-	1243

(Vergiden bağışık nüfus alınmamıştır).

XIX. yüzyılda Balkan tarihçiliğinin büyük öncüsü C. Jireček ve onu izleyen büyük Rumen tarihcisi N. Jorga (Iorga), Balkanlar'da Osmanlı imparatorluk düzeninin, Balkanlar-içi barışı sağlayarak ticaret ve şehirleşmeye yol açtığını belgeleriyle ortaya koymuşlardır. Jireček aynen der ki: "Türk fetihleri üzerine Dubrovnik ticareti kuşkusuz bir gelişme dönemine girdi... O zamana kadar mevcut küçük devletlerin sınırları ve gümrükler kalktı. Onun yerine Balkanlar'da, düşük gümrük tarifesi uygulayan güçlü birleşik bir imparatorluk düzeni geldi".

Balkanlar'ın İtalya ve Avrupa ile ticaretinde en işlek limanı haline gelen Dubrovnik (Raguza) cumhuriyeti, Macar ve Venedik nüfuzundan çıkarak daha 1433'de

[15] Bak. yukarıda not 9.

Osmanlıların bir tâbii oldu. Batı Balkan bölgesi ve Bulgaristan şehirlerindeki Dubrovnik ticaret kolonileri en elverişli koşullarla, (bu arada yüzde 2 gibi aşağı bir gümrük ödeyerek), Venedik'le rekabet eder bir duruma yükseldiler. Dubrovnikliler, Osmanlı hükûmetine ödedikleri 12.500 altın haraç karşılığında muazzam kazançlar elde ettiler. Dubrovnik limanının gümrük geliri 1535'de 17.000 altından 1569'da 26.000'e ve 1570'de Osmanlı-Venedik savaşı sırasında 106.000 altına yükselmiştir[16]. Saraybosna, XVI. yüzyıl ikinci yarısında batı Balkanların ticarî merkezi durumuna yükselmiş, Dubrovnik yerine Venedik'in Split (Spalato) limanının gelişmesine yardım etmiştir. Dubrovnik ve Bosna'nın gelişmeleri, bütün Balkan yarımadası için bir gösterge sayılabilir.

Dubrovnik'in refahı, 1460-1520 döneminde Balkan yarımadasını doğudan batıya kesen büyük bir kervan yolunun oluşması ile ilişkilidir. Bu yol, Bursa'ya İran'dan gelen ipeği, Floransa'ya ulaştırmakta kullanılıyordu ve sıkı devlet kontrolu altında idi. Aynı zamanda Balkanlar'dan yün, deri bu yolla İtalya'ya sevk ediliyordu. Deniz'de Venedik tekeline karşı Osmanlılar, bu yolu geliştirmişlerdi. Osmanlı dönemi için şimdiyedek herhangi olumlu bir hüküm vermekten kaçınan Balkanlı millî tarihçiler, son zamanlarda dikkatlerini ticarî-iktisadî gelişmelere çevirmişlerdir. Markist gelişme teorisine göre sosyalist dönem öncesinde bir burjuva-kapitalist sınıf bulma gereği, bunda yararlı bir etki yapmış görünmektedir. Yugoslavya'da J. Tadic, I. Bojic, V. Vinaver; Bulgaristan'da L. Berov, S. Panova; Arnavutluk'ta St. Naçi, Z. Shkodra; Yunanistan'da N. Svoronos Osmanlı döneminde ekonomik gelişme ile ilgili önemli araştırmalar yapan tarihçilerdir.

Osmanlı döneminde, Balkan ticaretinin gelişmesinde rol oynayan üç ana doğrultudan biri, doğu-batı arasında Edirne-Dubrovnik ve Edirne-Avlona yolu idi. Öteki iki ana yol, Erdel'e giden Edirne-Niğbolu-Braşov yolu, üçüncüsü deniz üzerinden İstanbul-Akkerman-Lwow (Lehistan'da doğu ticaret merkezi) yolu idi. Edirne, Balkanlar'ın İstanbul ve Bursa ile ulaşımında odak noktasını oluşturan büyük askerî-idarî ve ticarî merkezdi. Doğu malları, yani Bursa ipeklileri, İran İpeği, Hindistan baharat ve boyaları, Anadolu'dan Hamid-eli'nin pamuklu bogasileri, Safranbolu'nun safran, Ergani'nin ve Küre'nin bakırı ve Kütahya'nın şapı, Edirne'den ve İstanbul'dan Balkanlar'a ve Kuzey'e oradan dağılırdı. Vurgulanması gereken bir nokta şudur: Osmanlılar, Şam-Halep-Bursa-İstanbul-Akkerman üzerinden Avrupa'ya doğu malları ihracatı için milletler-arası bir ticaret yolu meydana getirmişlerdi. Lehistan'dan Moskova'ya kadar Doğu-Avrupa, doğu mallarını bu yoldan almakta idi. Bu yol, Beyrut veya İskenderiye-Venedik arasında *horizental* Akdeniz ticaret yolu ile rekabet ediyordu. XVI. yüzyılda, zaman zaman bu yolla gelen baharat,

16 J. Tadic, "Le commerce de Dalmatie à Raguse et la décadence économique de Venise au XVIII siècle", *Aspetti et Causa della Decadenza Economica Veneziana nel XVII. s: Atti*, Venedik 1961, 238-274.

Lizbon'a gelen baharat miktarını buluyordu. Osmanlı İmparatorluğunun, dolayısile Balkanların, dünya ticaretinin önemli bir bölümü için bir koridor oluşturması, bölgenin XVI. yüzyılda zenginlik ve refahını açıklayan ve önemle belirtilmesi gereken bir noktadır.

XVII. yüzyılda imparatorluğun siyasî bunaltı ve ekonomik çöküşü, bunun Balkan köylüsü üzerinde etkileri üzerinde ayrıntılar için okuyucuyu iki araştırmama göndermekle yetinirim[17]. XVIII. yüzyılda Avrupa ile ticaretin görülmemiş bir biçimde büyümesi ve imparatorluk idaresinde merkeziyetçi sistemin bırakılması, Balkan halklarının geleceği bakımından son derece önemli gelişmelerin kaynağı olmuştur. XVIII. yüzyılda Avrupa pazarının gıda maddelerine verdiği yüksek fiyatlar ve taşımacılığın gelişmesi sonucu, Balkanlar'da, dış pazar için tarım ürünleri yetiştirmek, özellikle buğday, pamuk, zeytinyağı ihracatında büyük gelişmelerden Hristiyan köylü payını aldı. Bununla beraber, devlet topraklarını kontrolu altına geçiren âyan ve ağalar, bu gelişmeden arslan payını almakta idiler. Yeni yükselen bu egemen sınıf, genişleyen tarım toprakları için reâyâ emeğini alabildiğine sömürme yolunu tuttu. Sahile ve limanlara yakın bölgelerde, özellikle Bosna, kuzey ve doğu Bulgaristan, Teselya, Makedonya ve Arnavutluk'ta, Balkan köylüsü ve köy knezlerile toprak sahibi Müslüman ağalar arasında şiddetli bir karşıtlık ve çekişme başladı[18]. Eyaletlerde eski etkin kontrolünü kaybeden merkezî hükûmet ise, bozulan dengeyi düzeltmekte güçsüz bir durumda idi. Öbür taraftan, XVIII. yüzyılda Rusya ve Habsburglarla felâketli savaşlar sırasında hazineye para ve asker yardımı sağlanması ancak bu âyan ve ağalar vasıtasile mümkündü. Bu koşullar altında merkezî hükûmet, onlara ayrıcalıklar tanımak, toprak ve köylü üzerinde kontrollarını onaylamaktan başka bir şey yapamazdı. XVIII. yüzyıl sonlarında, savaş sonu işsiz kalan ücretli askerler, Kırcaaliler, Arnavutlar, haydut bölükleri halinde Balkanları baştan başa tahribe giriştiler. İşte bu genel koşullar altında Balkan köylüsü, milliyetci aydınlarla, komitecilerle işbirliğine girmekten çekinmedi. XIX. yüzyılda Balkanlarda bu koşulların en kötü biçimde kendini gösterdiği bölgelerde, Kuzey-batı Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te görülmemiş şiddette Hristiyan köylü ayaklanmalarını, temelde, bu sosyal yapı değişikliği hazırlamıştır. Son kırk yılda Marksist Balkanlı tarihçiler üretim ilişkilerindeki bu değişiklikleri esas almaktadırlar[19]. Fakat

17 "The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", *Aspects of the Balkans, Continuity and change*, H. Birnbaum ve S. Vryonis (yayn.), Lahey 1972, 338-354; ve "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-338.

18 Bak. B. McGowan, *Economic Life in Ottoman Empire*, Cambridge University Press, USA 1982.

19 F. Adanır, "Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During Ottoman Rule", University of California Press, 1989, s. 131-176; Chirot (Ed.), *"Origins of Backwardness in Eastern Europe"*; H. İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, 1992 İstanbul, Eren Yayınevi; Nikolay Todorov, *The Balkan:* bak. not 12.

Balkanlarda, imparatorluğa karşı ayaklanmalarda ve Balkan milletlerinin ayrılma ve millî devlet kurma çabalarında öteki faktörleri de unutmamak gerektir.

XVIII. yüzyıl ikinci yarısı, Balkanlar'da ticarî gelişme-şehirleşme ve bir yerli tüccar sınıfının doğuşuna paralel olarak, Aydınlanma Çağı Avrupası'nın etkisi altında, eğitimin gelişmesi ve bir Yunan, Sırp ve Rumen intelligentsiasının ortaya çıkışını görmüştür. Avrupa'da Viyana, Venedik, Paris, Cenevre, Leipzig, Odesa gibi büyük şehirlerde XVIII. yüzyıldan beri Rum, Bulgar, Sırp hatta Türk Osmanlı tebaasından tüccar koloniler meydana çıkmış; İstanbul Rumları, özellikle Fenerli nüfuzlu aileler çocuklarını Avrupa'da tahsile göndermeye başlamışlardı. Böylece, Avrupa Aydınlanma Çağı'nın, özellikle Fransız Büyük Devrimi'ni hazırlayan fikir adımlarının etkisi altında, milletleri için hürriyet isteyen, bir devrimci Balkan intelligentsiası vücut bulmuştu. Romanya, Kuzey Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk, özellikle deniz taşımacılığı ile zenginleşmiş, Yunanlılar artık ekonomik bakımdan Osmanlı merkezine değil, Avrupa'ya bağlı duruma geldiklerini Osmanlı imparatorluğundan ayrılmakla birşey kaybetmiyeceklerini görüyorlardı. Osmanlı devleti, Avrupa ile sıkı ticarî ilişkisi olan kendi gayr-i Müslim tebaasına *Avrupa Tüccarı* adile bir takım özel imtiyazlar tanıyarak, onları devlete bağlamak girişimlerinde bulundu ise de, yararı olmadı. Onlar, konsoloslardan aldıkları belgelerle, bir bakıma, Avrupa devletleri himayesine giriyorlar ve kapitülasyon imtiyazlarından yararlanmayı tercih ediyorlardı. Osmanlı devleti kendi tüccar tebaasını kaybediyordu. Bunun yanında, İmparatorluğa komşu iki büyük devlet, Avusturya ve Rusya, Balkanlar'da kendilerine bağlı uydu devletler yaratmak için diplomasilerini, o işlemezse ordularını, harekete geçirmekte yarış halinde idiler. İşte XIX. yüzyılda Balkan milletlerinin birbiri ardından imparatorluktan ayrılıp kendi bağımsız devletlerini kurmaları, bu ekonomik, sosyal ve düşünsel değişimlerin sonucudur. Bu, önlenmesi olanaksız tarihî bir gelişim idi. Balkan milletlerinin rönesansı, Osmanlı Türkleri arasında batılılaşma hareketine iki biçimde etki yapmıştır. İlkin, bu milletleri Osmanlı idaresi altında tutmak için reform hareketini hızlandırmış, öbür yandan batılılaşmış birçok gayr-i Müslim Osmanlı idare ve kültür hayatında ön safta yer almıştır. Osmanlı devleti adına söylenebilecek birşey varsa, o da bu milletleri beşyüz yıl, yok etmeye çalışmadan, kendi millî varlıklarını, ticaret ve kültürlerini geliştirmelerine elverişli bir ortamı sürdürmüş olmasıdır. 1839'da, imparatorluk birlik ve bütünlüğünü korumak için ilân edilen liberal Tanzimat rejimi bu gelişmeyi kösteklememiş, aksine geliştirmiştir. Balkanlı milletler arasında her bakımdan en ileride görünen Yunanlılar, Osmanlı devletine karşı bütün Avrupa'nın yaptırım ve baskısı ile 1830'da bağımsız devletlerine kavuştular. Fakat ondan yarım yüzyıl sonra fiilen bağımsız hale gelen Bulgaristan, Tanzimat dönemi idaresi altında eğitim ve ekonomi bakımından gelişmiş halile, o tarihte Yunanistan'dan daha ileri bir memleket manzarası gösteriyordu. Balkanlı milletler bağımsızlıklarına kavuşunca, tekrar XIV. yüzyıldaki boğuşma sürecine dönmüşlerdir. Yalnız birbirleri ile değil, kendi sınırları içinde beşyüz yıllık bir tarihin yarattığı dinî, etnik grupları

hunharca yok etmeye çalışmakla; Büyük Devletlerin ve blokların plânlarına alet olmakla, I. Dünya Savaşı'nda görüldüğü gibi, dünya barışını tehdit etmektedirler.

Osmanlı lehine belirlenmesi gereken başka bir nokta, hükümetin, imparatorluğun birlik ve bütünlüğünü korumak amacile, 1839-1877 döneminde reformlara inanarak sarılması ve nihayet İslâm dünyasında ve Doğu-Avrupa'da ilk anayasa ve parlamento rejimini ilân etmiş olmasıdır (1876). Bugün Türkiye demokrasi rejiminin kuruluşunda Avrupa'nın eşiğinde, önde gelen ülkelerden biri durumunda ise, bunu herşeyden önce Tanzimatcıların girişimlerine borçludur. Bu dönemde, Osmanlı reformcularını Balkan milletlerini imparatorluğa bağlamak için ortaya attıkları ideoloji, *Osmanlılık*'tır; bu hareket imparatorluk fikrine bir içerik vermeye çalışıyordu. Tanzimatcılar, ortak bir Osmanlı vatanı içinde, bütün Balkan Hristiyan milletlerine Müslümanlarla eşit haklar tanıyor, hatta cizye'yi bile kaldırmayı düşünüyorlardı. Osmanlılılık, millî ayrılık ideolojisine karşı bir imparatorluk, veya bugünkü bir terimi kullanmak câiz ise, bir *common-wealth* ideolojisi getiriyordu. Devlet idaresinde ve kanûnlar önünde Hristiyan-Müslüman herkes eşit olacak ve Osmanlı vatanı, bir din veya halkın İmparatorluk egemenliği yerine, burada yaşayan milletlerin ortak vatanı olacaktı.

Bu düşünce, Leh devlet adamı Çartoriski tarafından da, daha XIX. yüzyılda büyük devletlerin kontrolunu gideren bir rejim olarak açık bir biçimde ifade edilmiştir. *Balkan Birliği* fikri, bugün her zamandan çok önemini duyurmaktadır. Tarihî ve dinî yapısını değiştiremeyen Osmanlı İmparatorluğu, tabii böyle bir ideolojiyi gerçekleştirmekten uzaktı. Türkler kendileri, 1923'de millî ve laik bir cumhuriyet kurarak bu fikrin gerçekleşmesi için en elverişli zemini yaratmışlardır, inancındayız.

7. Balkan Araştırmaları

Balkan tarihinin Balkan milletlerinin elbirliğiyle araştırılması için örgütlenme. ilkin 1963 yılında Nicola Jorga'nın yurdunda, Bükreş'te Balkanlı delegelerin bir araya geldiği bir toplantıda kararlaştı. Unesco'nun desteğiyle vücuda gelen örgüt, *Association Internationale des Etudes du Sud-Est Européen* (AIESEE) dünya'da Balkan araştırmaları yapan her devletin üyeliğine açıktır. Yapılan statüye göre üyelik için başvuran memleketlerde önce bir millî komitenin örgütlenmiş olması gerekiyordu. Balkanlı milletlerin merkezî komitede iki oyla temsili, başkanlık, genel sekreterlik ve başka hususlarda Balkan memleketlerinin önceliği, örgütün Balkanlar-arası işbirliği karakterini vurgulamış bulunuyordu. Türkiye, bir Balkan devleti sıfatile, tabii başından beri bu örgütte aktif bir rol oynadı. Bükreş'teki ilk toplantıda rahmetli Faik Reşit Unat Türkiye'yi temsil etti. Ondan sonra, memleketimizde Balkan araştırmaları millî komitesini örgütleyen Türk Tarih Kurumu adına bu satırları yazan delege gönderildi. *Association*, ilk kongresini 1968'da Sofya'da yaptı. Balkan Araştırmaları, arkeoloji, tarih, etnografya, edebiyat, folklor, sanat tarihi gibi bütün insan bilimlerile konuyu en kapsamlı biçimde ele alıyordu. Ondan sonraki kongreler, her

Balkan memleketinde üç yılda bir sıra ile toplandı. Her Balkan memleketi bir Balkan Araştırmaları Dergisi çıkarmaya başladı. Türkiye'de rahmetli Cengiz Orhonlu'nun girişimile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* çıkardı ise de, onun ölümü ile yayın durdu. Bu dergi, Türkiye'de Balkan araştırmaları üzerinde ilk ve son bilimsel periyodik olmuştur. *Association*'ın başkanlık sırası 1971-1974 yıllarında Türkiye'ye geldi. Orhonlu'nun ölümü ve benim Chicago Üniversitesi'ne gitmemden sonra, bu önemli kuruluş ile ilgilenen olmadı, o kadar ki, Belgrad'da toplanan kongrede bir tek Türk delege yoktu.

Şunu memnuniyetle belirtmek isterim ki, Türkiye'de bu boşluğu bugün -1985'den beri Türk-Arap ilişkileri araştırmalarını yapan ve 1992 başında Balkan araştırmalarını da üstlenen- "Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı" doldurmaktadır. Vakıf, Balkanlar konusunda 26 eylül 1992'de ilk sempozyumunu İstanbul'da yapmıştır. Şimdi de "Balkanlar" referans kitabını yayımlamaktadır. Daha sonra İngilizce yıllık dergiler çıkaracaktır.

Bugün tarihî günler yaşıyoruz. Balkanlarda, yüzyıllarca kader birliği yaptığımız insanları kendi talilerine bırakamıyacağımızı sonunda anlamış bulunuyoruz. Burada bütün vatandaşlar ve Türk hükûmetleri bugün bu ortak bilinç içindedirler. XX. yüzyılda artık Balkanlı milletlerin, Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı gibi görmemeleri zorunludur. Osmanlı devleti, belli bir çağın gerçeklerine yanıt vermiş bir tarihtir, geçip gitmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluktan sonra kurulmuş bir millî devlettir, bir Balkan millî devletidir. Kurulduğundan beri Türkiye Cumhuriyeti hükûmetleri öteki Balkan devletlerile işbirliği yapmak ve ahenk içinde yaşamak için çaba göstermişlerdir. Osmanlı düşmanlığı, Türk düşmanlığı biçimine dönüştürülmemelidir. Tarihî olguların saptırılmasile bir husumet ve çatışma dünyası yaratmaktan kaçınmak herkesin yararınadır. Anlayış ve işbirliği ruhunu, beşyüz yıllık ortak tarihimizin objektif bilimsel araştırılması ve ortaya çıkan gerçekler getirecektir.

Ortak tarihimiz, İstanbul'da milyonlarca belgeyi içeren Osmanlı Arşivleri'nde yatmaktadır. İlk defa bu arşivlerden onbinlerce belgeyi mikrofilm olarak alan Bosnalı ve Sırp tarihçiler, şimdiye kadar çok değerli incelemeler yayınlamışlardır. Bugün Arşiv'de belgeler hızla tasnif edilip araştırıcıların yararlanmasına sunulmakta, araştırma formaliteleri basitleştirilmekte, her türlü fotokopi olanakları sağlanmaktadır. Bunlara ek olarak yapılması gereken, Arşiv binasında veya yakınında Osmanlı arşiv belgelerini hakkile okumak ve değerlendirmek için bir uzman grubunun belli saatlerde öğretim yaptığı bir arşiv semineri örgütlemektir. Ayrıca araştırıcılar için elverişli koşullarla yatıp kalacakları ve birlikte çalışacakları bir misafirhane kurulması, Balkanlı gençlerin daha çok sayıda İstanbul arşivlerine gelip çalışmalarını teşvik edecektir. Bir kelime ile, Balkanların her köşesinden gelecek araştırıcılar, İstanbul'da kendilerini kendi evlerinde hissetmelidir.

EKLER

1

1860-1878 yıllarında Rumeli'de Müslüman nüfusu

(Kaynak: E. Akarlı, "Ottoman Population in Europe in the 19. century", Tez, Wisconsin Üniversitesi, 1970)

Vilayetler	Nüfus
İstanbul	342.200
Edirne	597.100
Tuna	945.600
Sofya	154.200
Selânik	264.800
Yanya	430.500
Manastır	880.600
Işkodra	141.000
Bosna-Hersek	520.000
Girit	48.400
Ege Adaları	80.000
Yekün	**4.404.600**

Özetle, bu bölgede 4.5 milyona yakın bir Müslüman nufusu olup bunun 2 milyonu etnik Türk, 1.300.000'i Arnavut, 600.000'i Boşnak, 400.000'i Çerkez idi.

1831 Osmanlı tahririne göre Rumeli'de nüfusun yüzde % 37.5'i Müslümandı. K. Karpat'a göre (s. 70) yüzyılın ikinci yarısında 1877'ye doğru Müslümanlar butün nüfusun % 30'u ile % 43'ü arasındadır.

2

1894 Osmanlı Sayımına göre Nüfus

(K. Karpat, s. 155)*

Vilâyet	Müslüman	Yunanlı	Ermeni	Bulgar	Yahudi
Edirne	434.366	267.220	16.642	102.245	13.721
Manastır	630.000	228.121	29	–	5.072
Yanya	235.948	286.294	–	–	3.677
İşkodra	330.728	5.913	–	–	2.797 (Katolik)
Girit	74.150	175.000	500	–	200
Adalar	30.809	226.590	83	2	2.956
Çatalca	18.701	35.848	585	5.586	966
Selânik	463.000	277.000	1.257	223.000	37.206 (2.311 katolik)
Kosova	419.390	29.393	–	274.826	1.706 (5.588 Lâtin)

Bu sayımda Müslüman nufus Edirne, Manastır, İşkodra, Selânik ve Kosova bölgelerinde çoğunluktadır. Etnik Türk Müslüman nufus ayrıca gösterilmemiştir.

3

1889'da Rumeli'de bazı şehirlerin nufusu

(Kaynak: Ş. Sami, *Kamûs'ul-a'lâm,* II, 1213)

Selanik	80.000
Edirne	62.000
Prizrin	38.000
İşkodra	36.000
Manastır	35.000
Belgrad	35.000
Yanya	33.000
Şumnu	32.000
Saraybosna	30.000
Ruscuk	26.000
Üsküp	25.000
Yenişehir	21.000
Sofya	20.000

* Kemal H. Karpat, *"Ottoman Population, Demographic and Social Characteristics, 1830-1914"*, Madison, University of Wisconsin Press, 1985.

4*

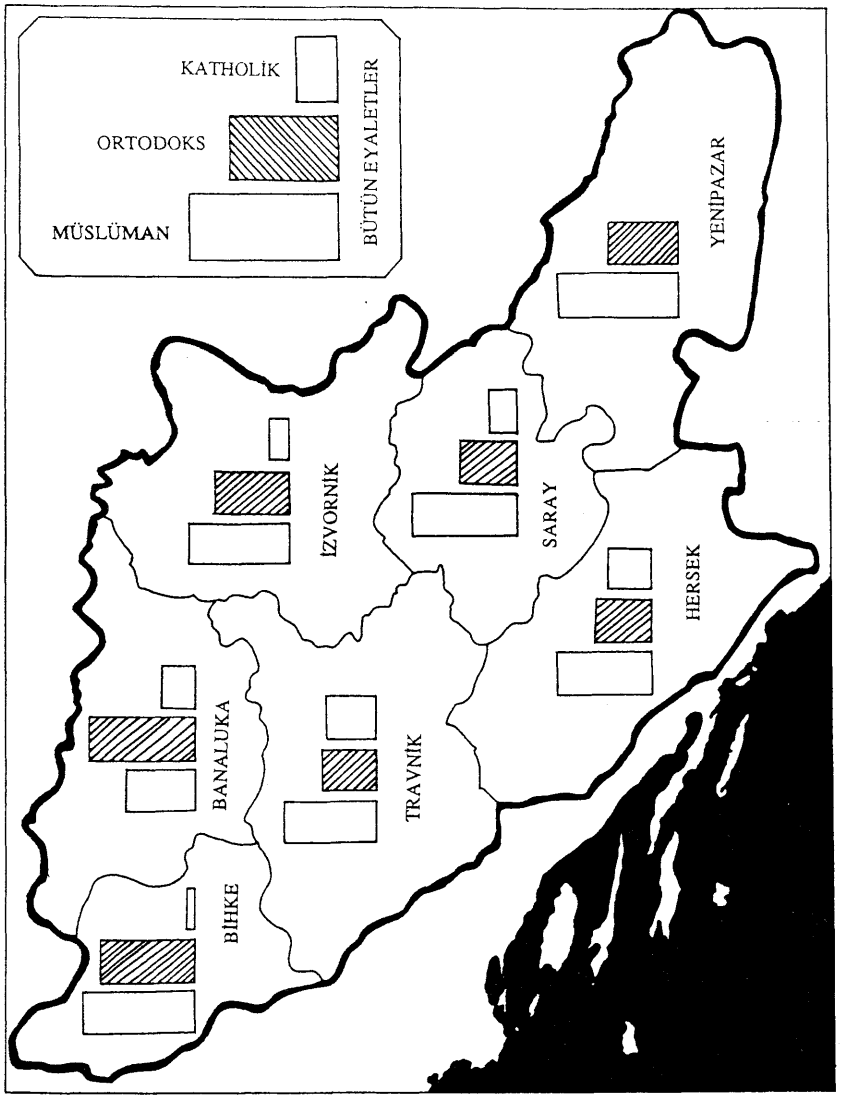
Bosna Eyâleti'nin 1870 yılında Nüfusu

Vilâyet	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Yahudi	Çingene**	Toplam
Saray	98.921	51.566	24.590	2.696	1.903	179.675
İzvornik	178.964	131.471	32.787	354	5.521	349.098
Travnik	122.251	70.547	65.110	441	1.850	260.199
Bihke	127.027	104.343	5.898	0	1.124	238.393
Yenipazar	147.942	85.952	0	112	2.086	236.093
Banaluka	84.061	126.288	40.554	65	1.656	252.623
Hersek	110.964	66.041	51.414	0	1.900	230.319
TOPLAM	870.128	636.208	220.353	3.669	16.041	1.746.399

Kaynak : H. 1287 Bosna Vilâyeti Salnamesi

* Profesör Justin McCarthy, Bosna nüfusu üzerinde Harvard Üniversitesi'nde 8 Şubat 1993 tarihinde toplanmış olan sempozyumda sunduğu 4 ve 5 numaralı tablolar.

** Müslüman olmayan Çingene

5. Bosna Eyâleti'nin 1870 Yılında dini nüfusu gösteren tablo

"BALKANLAR 1992" SEMİNERİNDE

AÇIŞ KONUŞMASI
1

26 Eylül 1992 Günü Yapılan Seminerde Vakfın Kurucusu Eski Dışişleri Bakanlarından, Em. Büyükelçi Vahit Halefoğlu'nun Konuşması

8 yıl önce bu Vakfı kurduğumuz zaman, 400 yıl birlikte yaşadığımız Arap ülkeleri ile Türkiye arasında gelişmekte olan ilişkilere bilimsel yoldan destek sağlamağı amaçlamıştık. Bu girişimimiz Arap ülkelerinde sevinç uyandırmıştır. Sekiz yıl içinde Araplarla anlayış ve işbirliği yolunda az çok olumlu sonuçlar aldık. Bizim Vakfımızdan esinlenerek sırasıyla, Tunus, Lübnan, Cezayir ve Ürdün'de Osmanlı Araştırmaları Enstitüleri kuruldu.

Zamanla gördük ki, Türkiye'nin, batısındaki Balkan ülkeleriyle ilişkileri üzerinde yeterli araştırma ve yayın yapmıyoruz. Dolayısıyle üniversitelerimizin kendi bünyelerinde giriştikleri araştırmaların ötesinde, daha geniş ve bağımsız bir inceleme merkezinin bir an önce kurulması, böylece ortadaki boşluğun doldurulması için hazırlıklara giriştik. Dışişleri Bakanlığı da bizi destekledi. Bakanlığın Kültür İşleri Genel Müdürü Sayın İsmet Birsel ve arkadaşlarının yardımlarını burada şükranla belirtmek isterim.

Bulduğumuz formül şu oldu: Vakfımız Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Merkezi haline getirilebilir, yani iki bölüm olarak bir çatı altında çalışabilirdi. Bu vesileyle Türk-Arap ilişkilerinin ötesinde, İran ve Filistin sorunları onlardan soyutlanarak incelenemezdi.

Gerekli danışma ve hazırlıklardan sonra, kuruluş senedinde değişiklik yaparak, 1992 yılı başından itibaren, Vakıf yeni hüviyetiyle çalışmalara başladı. Bugünkü toplantı ile, Balkanlar konusunda Türkiye de sürekli ve geniş bilimsel çalışmaları başlatmak sevincini yaşıyoruz.

Böylelikle Osmanlı imparatorluğundan kopup, bağımsızlığına kavuşan 24 Ortadoğu ve Balkan ülkesinin tam ortasında, bu güzel İstanbul'da, Türkiye'nin köprü misyonuna uygun, barışçı, işbirlikçi, İnsan haklarına saygılı bir havanın oluşmasına katkımız olacağına inanıyoruz.

Bugün Bosna-Hersek'te yaşanan dram Türk ulusunu dehşete düşürmüştür. Bu dram tarihten kaynaklanan önyargıların ve saplantıların hazin bir ürünüdür. Bu bir bakıma geçmişte imparatorluk kurmuş olan ulusların kaderidir. En azından bir süre için kaçınılmazdır, sabır gerektirir.

Ancak gerçeklerden korkmadan tarihi düzeltmek ve onu yeni nesillere bırakmak tüm Balkan araştırmacılarının hedefi olmalıdır. Herhalde Vakfımız Ortadoğu'da olduğu gibi, Balkan ülkelerinin de ilgili araştırma kurumlarıyla arşivlere dayanan bir "historiographie" yolunda işbirliği kurulmasına özen gösterecektir.

Kuşkusuz Vakfımız Balkan ülkeleriyle işbirliğini özendirirken, o ülkelerdeki milyonlarca Türk ve Müslümanın durumu ile yakından ilgilenecek ve yabancı dilde yayımlayacağı kitaplarla onların çiğnenen haklarını ve özgürlüklerini savunacaktır.

Türkiye'deki Balkan kökenli yurttaşlarımız Türk toplumunun belki en dinamik ve reformcu unsurudur. Her yerde dernekler kurmuşlardır. Bilim alanında, politikada, sanat yaşamında çok değerli kişiler yetiştirmişlerdir. Onları buradan içtenlikle selamlıyor ve bu toplantıya katkısı olan bilim adamlarımıza teşekkürlerimizi sunuyorum.

* * *

2
AÇIŞ BİLDİRİSİ

TÜRKİYE VE BALKAN GERÇEĞİ

Prof. Dr. Üstün ERGÜDER*

Sizlere hitab etme fırsatını verdikleri için Orta Doğu ve Balkan incelemeleri Vakfı'na Üniversitem ve kendi adıma çok teşekkür ederim. Türkiye'de önemli bir Think Tank boşluğu var. Üniversiteler maalesef bu konuda istenileni verememiş. Vakıf bu bağlamda çok önemli bir misyonu yükleniyor. Kendilerini kutlarım.

Balkanlar ya da Balkan yarımadası, üç Akdeniz yarımadasından en doğuda olanı büyük bir kısmını eski Yugoslavya Cumhuriyetleri, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan kapsıyor, doğu ucu ise Türkiye'nin Trakyası.

Balkan yarımadasının nüfus dağılımı, yörenin doğal çevresinden doğrudan doğruya etkilenmiş insanların yerleşimi, savunma içgüdüleri ve sürekli göçler değişik etnik özellikleri yan yana getirmiş. İç havzalarda çok eski yerleşimlere rastlanıyor. Makedonya ve Arnavutluk'un bazı bölgelerinde, kökü belki de Yunan öncesine kadar uzanan beşeri unsurlar var.

Balkanlara Avrupa'nın geri kalmış bölgesi diyebiliriz. Birçok yöre yakın tarihlere kadar köylülük ve tarım ekonomisine bağımlı kalmış. Sanayileşmesine karşı görece geri bir teknolojiyle donatılmış. Ancak yüzyılların birikimi önemli bir beşeri sermayeye sahip.

Balkan yarımadası çok eski zamandan beri, kuzey ve doğudan gelen akınlara açık bir geçit yolu olagelmiş. Bu akınlar, Tuna'dan itibaren Anadolu'ya, Yunanistan'a ya da İtalya'ya yönelmiş. Istria, Selanik ve Boğazlar üç yol kavşağı. Her bölgede akıncıların oradan geçtiklerini kanıtlayan insan grupları kalmış. Bu gerçek, güney doğu Avrupa halklarının etnik çeşitliliğini açıklıyor.

---

* Boğaziçi Üniversitesi Rektörü. Bu yazı Sayın Ergüder'in 26 Eylül 1992'de OBİV'in düzenlediği "Balkanlar 1992" adlı seminerde yaptığı konuşmanın metnidir.

ORTADOĞU VE BALKAN İNCELEMELERİ VAKFI

İMTİYAZ SAHİBİ VE YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı adına Em. Büyükelçi İsmail SOYSAL

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Halil İNALCIK
Prof. Dr. Erol MANİSALI
Orhan KOLOĞLU

ISBN 975-7341-00-2
İstanbul 1993

Yayımevi
EREN Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
Tünel, Sofyalı Sokak No: 34
BEYOĞLU-İSTANBUL
Tel: 251 28 58 - 252 05 60
Telefax: 243 30 16

Baskı: Çetin Ofset

ORTADOĞU VE BALKAN İNCELEMELERİ VAKFI
(OBİV)
YAYINLARI

BALKANLAR

EREN